

הכנס המדעי ה-13
מחקר, עיון ויצירה באורנים – תשע"ב

לשון וספרות

יו"ר: רינה בן-שחר

דמות הגיבור-החייל המונצח בשירי זמר בעקבות מלחמות ישראל

The soldier-hero figure immortalized in song following Israel's wars

שיר הזמר מהווה ביטוי של התרבות הפופולארית, והוא כלי להעברת מסרים חינוכיים-ערכיים ומרכיב ביצירתה של זהות לאומית עברית. תרבות המוזיקה הישראלית נוצרה בתנאים של מדינת לאום מודרנית, שבה יש צורך לנסות ולגבש במהירות תרבות חדשה שתאגד חברה של מהגרים. השיר הישראלי, טוען הירשפלד, הוא ארכאיסטי משום שהוא נתפס כחלק מכינונו של הלאום הישראלי החדש.

התמקדות בקבוצת שירים ייחודית בתוך הזמר העברי – שירי מלחמה, מחייבת הבנת יחסי הגומלין בין הזמר העברי ובין הלך רוח חברתי וערכים תרבותיים. שירי זמר שניתן להגדירם כשירי מלחמה על פי תוכנם, מועד היוולדם או האופן שבו הם טבועים בזיכרון ובתודעה הציבורית-הישראלית, מבטאים את הלך הרוח החברתי-תרבותי של תקופתם, כמו גם את האופן שבו נתפסת בציבור הישראלי המלחמה שהולידה אותם. שירי מלחמה וזיכרון ישראליים אינם רק טקסט ומוזיקה אלא מרכיב מרכזי בהווה הישראלית.

'מיליטריזם תרבותי', כפי שמגדיר אותו קימרלינג, מתבטא גם בהנצחת לוחמים ונופלים באמצעות אנדרטאות וימי זיכרון. 'אמנות מיליטריסטית' מניבה תוצרים בעלי מסרים מיליטריסטיים מכל תחומי האמנות, והיא כוללת גם אמנות שאינה מצהירה על שיוכה הפוליטי ועל המטרות שאותן היא באה למלא (גבריאלי נורי, 2009). 'שירי זיכרון ושכול', המהווים תת-קבוצה בתוך 'שירי המלחמה', הם סוג מובהק וקיצוני ביותר של אמנות מיליטריסטית, הם הלאומיים ביותר, ומשום כך הארכאיסטיים ביותר.

הזיכרון וההנצחה מהווים הן מרכיב דומיננטי במסגרת הריטואלים המכוננים הזדהות עם המדינה והן ביטוי אותנטי לאבל ותגובה אנושית – אישית וקולקטיבית – למוות ולסבל. בין שתי הפרספקטיבות הללו קיים מתח, המעמיד זו מול זו אפשרות למניפולציה בידי השלטון ואותנטיות אישית, אך על פי רוב שתי הפרספקטיבות הללו דווקא מחזקות זו את זו.

מעקב אחר מספר שירי מלחמה המנציחים 'גיבור-חייל', ממלחמת השחרור ועד מלחמת לבנון השנייה, דמות "הגיבור" (תרתי משמע) המצטייר בהם, והיחסים בין הציבור לאותו גיבור-חייל, מלמד על תהליכים חברתיים ותרבותיים שחווה החברה הישראלית מקום המדינה. הדיון ההשוואתי יתמקד בטקסט השירי ובדמות הגיבור העולה מתוכו בהקשר ההיסטורי-תרבותי, תוך הארת המאפיינים הבאים: הגיבור כסמל אלגורי המייצג את ה'אני הקיבוצי' כולו, חוויית הכלל, דמותו של 'המת-החי', האדרה וחתרנות בשירי דיוקן, הדיוקן האנונימי, אתוס הגבורה ואתוס ההקרבה, תמורות בתפיסת המוות, וכן תהליכי אינדיבידואציה בשירי הזיכרון בפרט ובהנצחה בכלל.

הדיון ילווה בדוגמאות ובהשמעת קטעים מתוך השירים: דודו, אליפלט, בלדה לחובש, גבעת התחמושת, אנחנו שנינו מאותו הכפר, מה אברך, אני מבטיח לך, החיטה צומחת שוב, מיליון כוכבים. נקודת המבט העיקרית תהיה הטקסט השירי. אני מאמצת בהערכה את מילותיו של קלדרון: "אל החדר המשותף של מלים ומוזיקה נכנסתי אני רק דרך דלת אחת: הדלת של המלים".

מילות מפתח: שירי זמר, שירי מלחמה, זמר עברי, הנצחה, זיכרון, דמות החייל הגיבור, שירי דיוקן, דיוקן אנונימי, גבורה, הקרבה

מגניביישן, בהחלטלי, ביחדנס ועוד: צורנים שאולים בעברית

Borrowed morphemes in Hebrew

המחקר בוחן מקרים של מורפולוגיה שאולה, דהיינו מילים עבריות אשר מתווספים אליהן צורנים זרים. נתמקד במוספיות מאנגלית, למשל *ביחדנס*, *ךה-חשיבה*, *מגניביישן* ועוד, אשר הימצאותן נובעת מהמגע בין השפות ומהשפעת האנגלית על העברית (ראה למשל, רביד 1992, שורצולד 1998). מטרת המחקר היא לעמוד על הגורמים המשחקים תפקיד בבחירת מוספיות מאנגלית למילים עבריות. המחקר מבוסס על איסוף דוגמאות מהפקות ספונטניות של דוברי עברית, הן בכתב והן בעל-פה. בהינתן מספר עצום של מוספיות באנגלית, נשאלת השאלה מדוע דוברי עברית משתמשים במוספיות מסוימות ולא באחרות. טענתנו היא כי הבחירה נובעת משילובם של אילוצים צורניים, גורמים סוציו-בלשניים וגורם השכיחות. כמו כן, קיימת הבחנה מובהקת בין גזירה לנטייה בכל הקשור לשאילת מוספיות.

מבחינת צורנית, קיימת הימנעות מסופיות המסתיימות בצרור עיצורים (*-ence, -ment*). יתר על כן, כ-69% משמות העצם בעברית מסתיימים בעיצור. סופיות המתחילות בתנועה מקבלות עדיפות על מנת למנוע היווצרות צרורות עיצורים בלתי רצויים בשפה. מבחינה סוציו-בלשנית, מוספיות שאולות מאנגלית מצויות לרוב במשלבים נמוכים יחסית. דוברי עברית משתמשים בסופיות אלה על מנת להעניק למילים העבריות ממד של זרות. קיומם של דיפתונגים בעברית הוא נדיר באופן יחסי, ולכן לסופיות *-ation* צליל זר יותר. הצטרפותה למילים עבריות אינה משנה את משמעותן כלל, למשל *מגניב* ו*מגניביישן*, *סבבה* ו*סבביישן*. נראה כי אין לסופיות זו תפקיד סמנטי וכי השימוש בה מונע על ידי צורך חברתי. קיימת קורלציה בין שכיחותן של המוספיות באנגלית, לבין השימוש בהן בעברית. דוברי עברית נוטים להשתמש במוספיות השכיחות יותר. כך למשל, הסופיות *-tion* נפוצה באנגלית פי 8.5 מהסופיות *-ness*. בהתאם לכך, בנתונים שברשותנו, פי 5 מילים עבריות עם הסופיות *-tion* ממילים עם הסופיות *-ness*, למשל *לבדנס*. הסופיות *-al* (*arrival*) כלל אינה בשימוש בעברית, אף-על-פי שמבחינה צורנית היא מתאימה יותר, שכן היא מתחילה בתנועה. הסיבה לכך היא גם כן שכיחותה הנמוכה באנגלית. קיימת הבחנה בין מוספיות גזירה ונטייה במורפולוגיה שאולה. מוספיות גזירה נשאלות כמוספיות נפרדות השומרות על תפקידן הסמנטי המקורי. קיימות דוגמאות עם התחילית *re-*, המציינת פעולה חוזרת, למשל, *ךה-תכנון*, וכן עם המוספיות *-less*, המציינת חוסר כלשהו, למשל, *זוגלס*, ללא בן/בת זוג. לעומת זאת, מוספיות נטייה אינן נשאלות כמוספיות נפרדות, אלא כחלק ממילה שלמה באנגלית. צורן הרבים *-s*, למשל, אינו מתווסף למילים עבריות. גם כאשר מוספיות נטייה באנגלית מופיעות בעברית כחלק ממילים שאולות, הן חסרות עצמאות סמנטית או מורפולוגית. כתוצאה מכך, דוברי עברית רואים בהן חלק אינטגרלי מהמילה השאולה. המילה *צ'יפס* (*chips*), למשל, חדרה לעברית יחד עם צורן הרבים, ולמרות זאת היא נתפסת כמילה אחת ביחיד (צ'יפס אחד) ומתווסף אליה צורן הרבים העברי *-ים* (צ'יפסים), וכך גם *גיינסים* ועוד). ממצאים אלה עולים בקנה אחד עם מחקרים משפות אחרות המראים כי למוספיות נטייה יש סיכוי נמוך יותר להוות חלק ממורפולוגיה שאולה.

מחקר זה זורה אור על אופיו של המנגנון לתצורת מילים בעברית בכל הקשור למגע בין שפות. עיון במקרים של שאילת מוספיות מאנגלית מראה כי מורפולוגיה שאולה מבוססת על קריטריונים עקביים, שכן הבחירה במוספיות זו ולא באחרת אינה מקרית. האפשרות של שימוש במוספיות מאנגלית מוכתבת הן על ידי ההבחנה בין גזירה לנטייה, והן על ידי שילובם של אותם גורמים שנדונו לעיל.

מילות מפתח: מורפולוגיה שאולה, מוספיות, השפעה זרה, שכיחות, גזירה ונטייה

ערבים ויהודים ב'אורנים' קוראים יחדיו Arabs and Jews in Oranim read together

תהליכי קריאת ספרות מושפעים לא רק מידע שפה ומיומנות קריאה אלא גם מאמונות, תפיסות תרבותיות, דעות פוליטיות, ידע עולם, מצב נפשי והקשרים בהם מתרחשת הקריאה. במסגרת לימודי התואר השני באורנים נערכים מפגשים בין מורים יהודים וערבים, כלומר, אנשים בוגרים, רובם בעלי משפחות ובעלי הכרה מקצועית. קריאה משותפת של ערבים ויהודים ביצירות שמעלות שאלות חברתיות-תרבותיות אקטואליות עשויה להיות תהליך מרתק של למידה הדדית ו/או עימות.

במסגרת המחקר נבדקו תגובותיהם של מורים יהודים וערבים לנובלות שנקראו במשותף במסגרת קורס אקדמי. שאלות המחקר - באילו תחומים יאפשרו לעצמם המורים לחשוף דעות וחוויות אישיות בזיקה לשייכותם התרבותית ובאיזה אופן יתנו לאלה ביטוי? אילו הבדלים יימצאו בין תגובותיהן של המורות לאלה של המורים. היצירות שנבחרו לקריאה משותפת עוררו דיון בסוגיות של שוויון מגדרי, פוליטי ולאומי-אתני. אוכלוסיית המחקר כללה שלוש קבוצות לומדים שונות לאורך שלוש שנים (9; 20; 21 לומדים בקבוצה בכל שנה), שבכל אחת מהן רוב למורים היהודים ולנשים. אחוז הערבים בהן 20%; 47%; 33% בהתאמה, ואחוז הגברים 10%; 20%; 24% בהתאמה. הנתונים נאספו לאורך שלוש שנים. נבדקו עבודות של המורים (המשימות דרשו דיון בזיקות בין חייהם של המורים לבין היצירה שנלמדה), תמלילי שיחות, וכן הערות וסיכומים שנרשמו במהלך הקורס אחרי כל מפגש. ניתוח הנתונים התבסס על דרכי המחקר האיכותני - תיאוריה מעוגנת בשדה, ומחקר נרטיבי גם יחד. לגבי כל יצירה נבחנו התגובות לשם זיהוי קווים משותפים ו/או ייחודיים לשתי הקבוצות התרבותיות ולגברים ונשים. בשלב השני נערך ניתוח של תגובות בכלים ספרותיים במטרה לחשוף דעות ורגשות של הכותבים/דוברים.

הממצאים המרכזיים מצביעים על שונות רבה בין הרגלי הקריאה והצפייה של המורים היהודים לאלה של המורים הערבים ועולם הטקסטים שהם מכירים ומעריכים. יש לכך השפעה על השיח המתעורר בעקבות הקריאה ועל יכולתם של הערבים והיהודים לחלוק חוויות משותפות. מורות ערביות נטו לחשוף בכתביהן חוויות תסכול וקושי בשאלות מגדריות. לעומתן התייחסו רוב רעותיהן היהודיות לשאלות אלה ברמה המוצהרת כאל נושא שיש לו חשיבות חברתית אך אין הוא נוגע לחייהן היומיומיים. יוצאות דופן היו מורות יהודיות דתיות שגילו קרבה לחוויות של רעותיהן הערביות. הגברים הערבים, למעט אחד, דיברו בשפה דיפלומטית על התמורות בחברה הערבית ועל שיפור במעמד האישה. הגברים היהודים מיעטו להתייחס לנושא. באף אחת משלוש הקבוצות לא נטו המורים, לא היהודים ולא הערבים, לבחון את היצירות דרך הפריזמה של יחסי יהודים וערבים במרחב הישראלי על אף שכמעט כולן עסקו ביחסים בין מערב למזרח, כובש ונכבש. הדיון תוחם על ידם למרחבים שסורטטו ביצירה הספרותית, וניסיונות להרחיבו ולקרבו למרחב הישראלי נתקלו באמירות מכלילות שאינן חושפות עמדה.

ייתכן שמפגש משותף בקורס אקדמי, שבו יש היררכיה ברורה בין מרצה לסטודנטים, מפגש שבו שותפים אנשים בוגרים, המודעים לרגישות של הנושאים הנידונים, יש בו לדכא שיח בין ערבים ויהודים בנושאים הקונטרברסליים של יחסי יהודים וערבים בישראל. לעומת זאת השיח בנושאים מגדריים כבר לא נתפס כ'מסוכן'. לגיטימי לדון בו על אף שכל אוכלוסייה מבטאת אחרת את גישתה לנושא.

מילות מפתח: תהליכי קריאה, לימוד ספרות, מגדר, יחסי יהודים-ערבים, שיח

המגמה האוטוביוגרפית בסיפורת הישראלית: הסיפור האישי והסיפור הציוני

The autobiographical trend in Israeli narrative prose:

The personal story and the Zionist story

בסיפורת הישראלית של העשור האחרון הופיעו יצירות לא מעטות, המערערות על ההפרדה המקובלת בין ספרות לתיעוד, בין בדיוני לבין היסטורי. הן מביאות עדות אישית אוטוביוגרפית, שבה משתרגים זה בזה הסיפור האישי והסיפור הכללי-לאומי. סופרי היצירות האלה מסתמכים על אירועים שקרו, על מקומות קיימים ועל דמויות חיות מהעבר או ההווה, ועם זאת משאירים מקום לבידיון. כדוגמה ליצירות המערבות חומרי מציאות עובדתיים עם בדיון אפשר להביא את סיפור על אהבה וחושך לעמוס עוז (2002), לפיכך נתכנסנו ליוסי שריד (2008), הבייתה לאסף ענברי (2009), הדבר היה ככה למאיר שלו (2009), תש"ח לירם קניוק (2010) וחיי חודף לאורלי קסטל-בלום (2010).

סופרי יצירות מסוג זה נוטים ללקט עדויות ולאצור זיכרונות תוך הסתמכות על מקורות "תיעודיים" מסוגים שונים: מכתבים, יומנים אישיים, תצלומים, הקדשות בספרים, רשימות בעלונים ובעיתונים, וגם ראיונות עם בני משפחה (לדוגמה, אצל עמוס עוז, מאיר שלו ואסף ענברי). עדויות אלה מחזקות את גורם התיעוד ביצירה ואת הרושם של האותנטיות, אך אלה מתערערים על ידי אמירות מטא-פואטיות המטילות ספק בתיעוד ההיסטורי, או על-ידי תבניות ספרותיות המשמשות כגורמים מארגנים ביצירה בידיונית.

ההרצאה תדון במרכיבים בולטים בפואטיקה של יצירות אוטוביוגרפיות-ספרותיות אחדות: שתיים מהן אוטוביוגרפיות משפחתיות – הדבר היה ככה למאיר שלו (2009) וסיפור על אהבה וחושך של עמוס עוז (2002), יצירה אחרת היא יצירה של עדות אישית ממלחמת השחרור – תש"ח של יורם קניוק (2010) ויצירה נוספת של אסף ענברי הבייתה, המעמידה במרכז את הסיפור של הכלל – תולדות קיבוץ אפיקים, ולמעשה תולדות התנועה הקיבוצית.

היצירות מתמודדות עם הנרטיב הציוני באופן שונה: עוז, שלו וענברי מזדהים עם הנרטיב הציוני, ואילו קניוק חותר תחתיו ומציג גרסה אלטרנטיבית, על סמך זיכרונותיו האישיים כביכול, הבאה לקעקע את האתוס של לוחמי הפלמ"ח ושל קרבות מלחמת תש"ח.

מבחינה סגנונית ממשיכים עוז ושלו את מסורת הכתיבה הספרותית בלשון עשירה, עמוסה ומטפורית, המגלה זיקה חזקה למקורות, בעוד קניוק וענברי חורגים מסגנון זה כל אחד בדרכו – קניוק בוחר בלשון דיבור "עכשווית" הגדושה ביסודות נמוכים במתכוון, לצורך הקטנה והגחכה של מושא התיאור (הפלמ"ח ומלחמת תש"ח), וענברי נוקט סגנון חדשני – סגנון פעולות מרוכז הנמנע מתיאוריות מטפורית שופעת.

הדיון ביצירות וההשוואה ביניהן מטרתם לבדוק את תרומתו של כל סופר מהסופרים הנידונים כאן ואת ייחודו הסגנוני על רקע המגמות הז'אנריות והסגנוניות בסיפורת הישראלית.